

Оксана Барашкова

завідувачка сектору нумізматики
науково-дослідного відділу нумізматики
Національний музей історії України
(Київ, Україна)
Bar191981@bigmir.net

Oksana Barashkova

Head of the numismatics sector
of the numismatics research department
of the National museum of the history of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)
Bar191981@bigmir.net

ОБИГОВІ МОНЕТИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ПРОВЕДЕННЯ ГРОШОВОЇ РЕФОРМИ 1996 Р. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ФОНДОВОЇ КОЛЕКЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ)

UKRAINE'S CIRCULATING COINS IN THE CONTEXT OF THE 1996 MONETARY REFORM (BASED ON THE MATERIALS OF THE NATIONAL MUSEUM OF THE HISTORY OF UKRAINE COLLECTION)

Анотація

У статті на основі фондової колекції Національного музею історії України розкривається тема карбування обігових монет України напередодні проведення грошової реформи 1996 р. Актуальність теми обумовлена необхідністю розглянути надзвичайно цінні перші обігові монети України, які карбувалися невеликим тиражем конкретного випуску.

Ключові слова: національна грошова система, національна валюта, гривня, копійка, монетний двір.

Abstract

The article deals with the topic of minting circulating coins of Ukraine on the eve of the monetary reform of 1996. The relevance of the topic is due to the extraordinary value of the first circulating coins of Ukraine, which were minted in a small coinage of a particular issue.

Keywords: National monetary system, national currency, hryvnia, kopyyka, mint.

У нумізматичній колекції Національного музею історії України зберігаються невеличка, проте надзвичайно цікава колекція пробних і обігових монет України, відкарбованих на Луганському монетному дворі, на Римському монетному дворі, та монети, відкарбовані штемпелями, виготовленими на монетному дворі Великої Британії. Ця колекція у музеї з'явилася завдяки меценату, відомому краєзнавцю, нумізмату, колекціонеру з Луганщини Олександру Сергійовичу Люлько. Він народився в 1945 р. у м. Луганськ. З юнацьких років захоплювався історією рідного краю та колекціонуванням. Після закінчення школи 1963 р., Олександр Сергійович залишився працювати на Луганському верстатобудівному заводі, на якому після виробничої практики в дев'ятому класі отримав другий розряд фрезерувальника. У 1961 р. він вступив до луганського клубу колекціонерів. Починаючи з 1994 р. Люлько одночасно продовжував працювати на заводі та на монетному дворі. Коли завод збанкрутував, Олександр Сергійович продовжив свою роботу в Луганському музеї історії та культури (Даіаури, 15.06.2013). У 2002 р. він зібрав та передав до нумізматичної збірки Національного музею історії України зразки пробних обігових монет України та заготовки для їх карбування номіналом: 1 копійка, 10 копійок та 25 копійок, а також перші пам'ятні монети номіналом 2 гривні «Монети України» у кількості сто сім одиниць зберігання.

Перші монети надійшли в обіг в результаті проведення грошової реформи з 2 по 16 вересня 1996 р., але ідея створення національної грошової одиниці виникла раніше, ніж незалежна держава Україна. 8 вересня 1989 р., у час коли відбувався занепад старої радянської соціально-економічної системи та демократизація радянського суспільства, з трибуни Установчого з'їзду Народного Руху України доктор економічних наук,

професор Михайло Швайка озвучив ідею впровадження української національної валюти: «Суверенітет неможливий без створення власної фінансової, грошової, кредитної системи» (Мельник, 2016).

Напередодні затвердження Декларації про державний суверенітет України у Верховній Раді УРСР неодноразово піднімалося питання національної валюти та наявності власної валютно-банкової системи, як важливої ознаки незалежної держави (Десятников, 1990, с. 3). Прийняття Верховною Радою України Декларації про державний суверенітет від 16 липня 1990 р. відкрило нову сторінку в історії нашої держави та створило передумови для появи української грошової одиниці. В шостому пункті Декларації зазначалося: «Українська РСР самостійно створює банкову (включаючи зовнішньоекономічний банк), цінову, фінансову, митну, податкову системи, формує державний бюджет, а при необхідності впроваджує свою грошову одиницю».

На початку 1991 р. у Верховній Раді розпочалася робота над введенням нової грошової одиниці для УРСР, а також теоретична та ідеологічна підготовка населення до найближчих змін. На шпальтах тогочасної української преси з'являються публікації українських вчених Михайла Швайки, Володимира Рябошлика, Анатолія Гальчинського про необхідність захисту економіки впровадженням грошової реформи, яка б стала основою системних перетворень (Гальчинський, 2006, с. 40–41).

Але найбільша складність полягала у відсутності монетного двору, фахівців та окремих підрозділів у Національному банку України та в Кабінеті Міністрів, які б займалися питаннями виготовлення грошових знаків та карбування обігових монет. Тому робота над забезпеченням держави обіговою монетою відбувалася за двома напрямками: один

із них був направлений на створення власної матеріально-технічної бази для карбування монет на новоствореному Луганському монетному дворі, інший – полягав у необхідності замовлення потужностей для їх виробництва за кордоном.

Із вересня 1991 р., у нових реаліях уже незалежної держави, за відсутності власної монетарної політики, банківської системи та економічних відносин, в Україні проводилася масштабна методологічна та організаційна робота з розробки всіх необхідних законодавчо-нормативних матеріалів щодо впровадження національної грошової одиниці. Найперше, було прийнято Постанову Кабінету Міністрів України «Про створення потужностей по виготовленню національної валюти та цінних паперів». Сформованій робочій групі, до складу якої входили В. З. Борисовський, В. І. Антонов, А. К. Мінченко, В. П. Матвієнко (перший Голова Правління Національного Банку України, заступник голови робочої групи) та ін., було доручено розпочати роботу з використання наявних промислових об'єктів або будівництва нових для розміщення відповідних потужностей. Міністерствам економіки, фінансів та зовнішньоекономічних зв'язків разом із Національним банком доручалося в місячний термін внести до Кабінету Міністрів України пропозиції із закупівлі імпортного обладнання для виготовлення національної валюти і цінних паперів, строків його поставки та монтажу (Терпило, 2006, с. 14–21). Але початок створенню в Україні виробничої бази для виготовлення національної валюти поклали дві Постанови Президії Верховної Ради від 14 листопада 1991 р. «Про національну валюту в Україні» та від 10 грудня 1991 р. «Про затвердження назви і характерних ознак грошової одиниці України».

Щодо назви обігових монет, то в кінці 1991 р. за рекомендацією Міністер-

ства фінансів України одну соту основної грошової одиниці гривні вирішено було назвати стотинка. Одночасно з'явилися альтернативні назви української монети: резани, копи, гроші, шаги... Тобто, назви грошових одиниць, які перебували в обігу на території України в різні історичні періоди. За ініціативою художника Василя Лопати, обігова монета отримала назву «шаг» (Люлько, 2006, с. 41–58). Після затвердження Верховною Радою України Постанови «Про Державний герб України», українські художники – Василь Лопата та Борис Максимов, які стали авторами національних банкнот, створили дизайн майбутніх шагів. Отримавши досвід роботи над ескізами банкнот, Максимов розробив шрифт написів на монетах, зображення калини, а також каштану на металевій гривні.

Одночасно відбувалися експериментальні роботи щодо технічних параметрів монет: ваги, розмірів, металевих сплавів, їх магнітних характеристик, стійкості до корозії та безпеки використання для людей. Було відкарбовано близько п'ятдесяти прототипів монет із титану, алюмінію, латуні, міді, нержавіючої сталі, томпака, мельхіора. Власне, матеріали, з яких виготовляли монети, відбиралися за участі фахівців Інституту металофізики (Дяченко, 2006, с. 48–49; Терпило, 2006, с. 14–21).

Цехові монети, які виготовлялися на інструментальному виробництві умовно продовжували називати «шагами». В нумізматичній збірці музею зберігаються перші експериментальні зразки монет 50 шагів, авторами яких були гравер Н. М. Мітіна та інженер-конструктор Т. М. Пономарьова. Інв. №N° АЕ-16615 **(рис. 1)** Аверс монетного поля на монеті 50 шагів займав тризуб. У центрі реверсу позначення номіналу: 50, обрамлене з обох боків листям дуба та колосками. Угорі – рік карбування: 1992, внизу – розміщено стрічку. Щоправда, шаги залишилися, лише у вигляді пробних

Рис. 1. Монета пробна, 50 шагів. 1992 р.

варіантів, які карбувались з алюмінію, нержавіючої сталі та латуні. В березні 1992 р. Верховна Рада схвалила Постанову «Про розмінну монету України», якою стала копійка. Згідно постанови передбачалося карбувати монети номіналом: 1, 2, 3, 5, 10, 15, 20, 25, 50 копійок та одну гривню (Відомості Верховної Ради України, 1992, № 22). Згодом від карбування «3» та «15» копійок відмовились.

У нумізматичній збірці Національного музею історії України зберігаються перші пробні монети, які карбувалися на Луганському верстатобудівному заводі впродовж 1992–1996 рр. карбувальними пресами німецької фірми «Crabener»: 50, 25 та 10 копійок. (Інв. №№ АЕ-16581; АЕ-16593; АЕ-16624). В колекції музею зберігаються пробні обігові монети 1 і 5 копійок 1992 р., які карбувалися обмеженим тиражем лише для колекціонерів. Інв. №№ АЕ-16620 (**рис. 3**); АЕ-16635 (**рис. 4**) Також представлені екземпляри пробної серії монет 2 копійки 1993 р., карбування яких розпочинається 13 серпня 1993 р. Інв. № АЕ-16631 (**рис. 2**) Уже до 1994 р. на Луганському монетному дворі було відкарбовано десятки тисяч монет номіналами 1, 2, 5, 10, 25 і 50 копійок. Упродовж 1995–1996 рр. карбувалися пробні гривні із зазначенням відповідних років карбування. Інв. № АЕ-16626 (**рис. 5**) Останньою та єдиною пам'ятною монетою Луганського монетного двору, яка представлена в збірці нашого музею стала монета 2 гривні

Рис. 2. Монета, 2 копійки. 1993 р.

Рис. 3. Монета, 1 копійка. Avers, revers. 1992 р.

Рис. 4. Монета, 5 копійок. Avers, revers. 1992 р.

Рис. 5. Монета, 1 гривня. Avers, revers. 1996 р.

«Монети України» з серії «Відродження української державності», авторства художника Олександра Івахненка. Монету присвятили проведенню в Україні грошової реформи 1996 р., а її карбування почали з 4 вересня 1996 р. (Люлько, 2006, с. 135–145). На аверсі монети зображено малий Державний Герб України, обрамлений гілками калини. Над гербом зазначений рік карбування – «1996» та номінал – «ДВІ ГРИВНІ». Монетне поле реверсу прикрашене зображенням номінального ряду українських обігових монет, увінчане написом «Монети України». Інв. № АЕ-16627 (рис. 6) Після проведення грошової реформи 1996 р., устаткування для виробництва обігових монет із Луганського монетного двору було перевезено до Банкотно-Монетного двору в Києві, який було відкрито в квітні 1998 р. У 2002 р. у приміщеннях колишнього монетного двору було відкрито Закрите акціонерне товариство «Луганський патронний завод». На початку літа 2014 р. підприємство захопили терористи ЛНР, а 28 липня 2014 р. українська авіація завдала удару по Луганському патронному заводу.

Ще на початку 1990-х рр., коли велась робота над забезпеченням потужностей для виробництва монет, українська делегація, яку очолювали тодішні голова Нацбанку Володимир Матвієнко та голова Постійної комісії Верховної Ради з економічних питань Володимир Пилипчук, відвідала ряд країн: Польщу, Австрію, Швейцарію, щоб ознайомитися з роботою монетних дворів та укласти домовленості про випуск національної грошової одиниці (Табаченко, 04.09.2021).

За словами Бориса Соболева, який працював у Верховній Раді головним експертом із міжнародних питань, більшість країн світу не наважувалися працювати з республікою, що все ще входила до складу СРСР, але вже пре-

Рис. 6. Монета, 2 гривні.

«Монети України». Avers, revers. 1996 р.

Рис. 7. Монета, 50 копійок.
Avers, revers. 1996 р.

тендувала на власну валюту. В цей же час Москва пропонувала свої послуги з виробництва монет та банкнот за значно меншою вартістю, але в Україні цей варіант не розглядали. Свій вибір делегація зупинила на швейцарській Лозанні. Однак, найімовірніше, через фінансові труднощі, друк українських банкнот, було вирішено розмістити в Канаді на банкнотній фабриці «Canadion Bank Note Company Limited», а обігові монети України карбувалися на монетному дворі в Італії, оскільки уряди цих країн погодилися виділити необхідні кредити для України. Отже, номінали: 1, 2, 5 копійок із нержавіючої сталі та 10 і 25 копійок з алюмінієвої бронзи випускалися в Італії. Заготовки монет для італійського монетного двору надходили від підприємства, розташованого у місті Катанья на Сіцилії (Туглук, 02.09.2011).

І, звісно, через брак досвіду або через технічні причини траплялися інци-

денти. Один із найбільш відомих – це вдавлений герб на аверсі 50-копійочної монети, карбованої англійським пуансоном, стався через помилку у виготовленні ескізу (**рис. 7**). Виділяючи зображення та написи на монетах, художники затемнили не лише поле монети, але й тризуб (Люлько, 2006, с. 102–107). Про наступний епізод згадував заступник директора департаменту інформатизації Борис Дяченко, він пов'язаний із тимчасовим призупиненням карбування монет на монетному дворі в Італії через «мікротріщини у матрицях, що проявлялося на готових монетах випуску «волосиною», помітною лише під мікроскопом» (Дяченко, 2006, с. 48–49). Отож, у процесі підготовки до грошової реформи, українським фахівцям у найкоротші терміни доводилося вирішувати величезні обсяги організаційних та технічних питань, виправляючи невдалі попередні рішення.

Плани доставки обігових монет України з Італії та організація їх зберігання розроблялися в умовах цілковитої секретності на рівні лише перших керівників – заступника начальника Чорноморського морського пароплавства А. В. Коваля, директора департаменту банківської безпеки Національного банку України – І. П. Черника та директора департаменту готівково-грошового обігу – В. О. Жебрікова, разом зі Службою безпеки України на чолі з С. Г. Качановим. За спогадами Валерія Жебрікова: «Перша основна партія монет кожного номіналу була заванта-

жена в дерев'яні контейнери. Їх у свою чергу, розмістили у 205 морських двадцятитонних контейнерах. Загальна вага розмінних монет перевищувала 4000 тонн. Розмістити такий обсяг готівки в Центральному сховищі було практично неможливо. Тому управління емісійно-касових операцій разом із Монетним двором Італії розробили так звану номінальну схему завантаження кожного морського контейнера розмінними монетами та календарний графік їх доставки безпосередньо в обласні управління НБУ. Цей графік затвердив і контролював його виконання заступник Голови Правління Національного банку України Валентин Павлович Терпило». Обігові монети України доправляли морем з порту м. Чівітавекья (Італія) до спеціалізованого морського порту «Октябрьск» (тепер «Ольвія») в Миколаєві на теплоході «Петр Алейников» (Жебріков, 2006, с. 44–47). До проведення грошової реформи Україні банкноти та обігові монети виготовлені впродовж 1993–1996 рр. зберігалися в належно обладнаних сховищах.

Отже, поринаючи в історію України 1990-х рр., можна з впевненістю сказати, що в період складних політичних, економічних та соціальних процесів, запровадження власної національної валюти, одного з невід'ємних атрибутів нашої державності, стало основою системних перетворень на шляху соціально-економічного розвитку та суверенітету нашої держави.

Список використаних джерел та літератури

Банківська політика та емісія. **Голос України**. 1991 р. № 186.

Відомості Верховної Ради України. 1992. № 22. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2156-12#Text> (дата звернення: 27.08.2024)

Власна валюта // **Голос України**. 1991 р. № 186.

Гальчинський, А. Гривня має залишатися цементуючою ланкою української економіки. **Вісник Національного банку України**. Спеціальний випуск присвячений 10-річчю проведення грошової реформи в Україні, Серпень 2006, 40–41.

Даиаури, А. (15.06.2013) **Монеты – хранители истории**. URL: <https://daiauri-nastya.livejournal.com/6722.html> (дата звернення: 19.08.2024).

Декларація про Державний Суверенітет України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text> (дата звернення: 21.08.2024).

Десятников, В. «Чи зводити нам стіну? Нотатки парламентського оглядача». **Радянська Україна**. 1990 р.

Дяченко, Б. (2006). Без зайвої бюрократії. **Вісник Національного банку України**. Спеціальний випуск присвячений 10-річниці проведення грошової реформи в Україні, 48–49.

Жебріков, В. (2006). Ми працювали на майбутнє. **Вісник Національного банку України**. Спеціальний випуск присвячений 10-річниці проведення грошової реформи в Україні, 44–47.

Історія сучасної гривні: від роз'єднання балансу з СРСР до сьогодні [вед. програми Ю. Табаченко]. **Українське радіо**. URL: <http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=96615>

Лютько, А. С. (2006). ЛСЗ – Первый Монетный двор Украины. Луганск.

Мельник, І. (02.09.2016). **20 років тому відродили гривню**. URL: <https://zbruc.eu/node/55677> (дата звернення: 21.08.2024).

Постанова Президії Верховної Ради України «Про національну валюту в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1809-12#Text> (дата звернення: 21.08.2024).

Постанова Президії Верховної Ради України «Про затвердження назви і характерних ознак грошової одиниці України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-12#Text> (дата звернення: 21.08.2024).

Терпило, В. (2006). Як готувалася і проводилася грошова реформа в Україні. **Вісник Національного банку України**. Спеціальний випуск присвячений 10-річниці проведення грошової реформи в Україні, 14–21.

Туглук, В. (02.09.2011) Незалежність починалася з гривні. **Урядовий кур'єр**. Газета Кабінету Міністрів України. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/nezalezhnist-pochinalasya-z-grivni/> (дата звернення: 24.08.2024).